

مقاله ارائه شده در نشست کمیته تخصصی مستندنگاری ایکوم (CIDOC)

قدیمی‌ترین عکس کتیبه داریوش بزرگ در بیستون، یک گواهی نو

کیوان محمودی
کارشناس مستندنگاری

علی رنگچیان
عضو هیئت علمی گروه مرمت و احیای بناهای تاریخی دانشگاه سمنان

نشست کمیته تخصصی مستندنگاری ایکوم (CIDOC) ۲۰۱۸ با شعار «سرمنشاء دانش» از تاریخ ۷ تا ۱۲ مهرماه ۱۳۹۷ در کشور یونان و در شهر هراکلیون مرکز جزیره کرت برگزار شد. جزیره کرت خاستگاه تمدن مینوسی و قدیمی‌ترین مرکز شهرنشینی اروپاست و بازدید از موزه باستان‌شناسی، مردم‌شناسی، ویرانه‌های شهر باستانی کنوسوس و مرکز تحقیقات علمی که با برنامه ریزی دقیق برگزارکنندگان و میزبانان کنفرانس در نهایت نظم و دقت برگزار شد، بر جذابیت و فضای فرهنگی کنفرانس افزود. در این گردهمایی شش روزه بیش از ۲۵۰ شرکت کننده از ۴۵ کشور دنیا حضور یافتند و با برگزاری سخنرانی‌ها، نشست‌ها و ارائه مقالات و پژوهش‌های گوناگون خود در حوزه آثار موزه‌ای و مواد فرهنگی-تاریخی، آخرین تحولات و جدیدترین روش‌های ثبت و ضبط و مستندنگاری این آثار را بازگو کرده و با همکاران خود به بحث گذاشتند. متن مقالات و سخنرانی‌های انجام شده به زودی از طریق سایت همایش به نشانی: <http://www.cidoc2018.com> به صورت برخط در دسترس خواهد بود و مقالات برگزیده هم در قالب کتاب به چاپ خواهند رسید. از ایران نیز حسن قاسمی‌نژاد رایینی از دانشگاه هنر اصفهان، علی رنگچیان از دانشگاه سمنان، کیوان محمودی و سالار رفیعیان از مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک با حضور در این همایش، نتایج پژوهش‌های خود را عرضه داشتند. در ادامه خلاصه‌ای از مقاله «قدیمی‌ترین عکس کتیبه داریوش در بیستون، یک گواهی جدید» پژوهش کیوان محمودی و علی رنگچیان را از نظر می‌گذرانید.

کتیبه داریوش بزرگ بر کوه بیستون در ۶۳ کیلومتری شمال شرقی شهر کرمانشاه مشرف به شاهراه تاریخی مهم و مسیر کاروان‌رویی است که سرزمین ماد و مرکز ایران را به دشت‌های بین‌النهرین پیوند می‌داده است. این کتیبه از دو جنبه حائز اهمیت فراوان است:

۱- شرحی از نسب نامه داریوش، چگونگی به سلطنت رسیدن او و نبرد با شاهان دروغین و سرکوب آنان در دو سال ابتدایی حکمرانی داریوش است. محتویات کتیبه علاوه بر تأیید کلی روایت هرودوت درباره وقایع منتهی به قدرت رسیدن داریوش، حاوی اطلاعات مهم تاریخی است که در منابع یونانی از آنها ذکر نشده است و از جهت شناخت تاریخ آغازین دوره هخامنشی اهمیت فراوان دارد.

۲- روایت سه‌زبانه و مفصل رویدادها به خط میخی که به سه رونوشت فارسی باستان، ایلامی و اکدی ثبت شده‌اند، این امکان را برای پژوهشگران به وجود آورد تا با رمزگشایی روایت فارسی باستان و به دنبال آن روایات ایلامی و اکدی دانش آشورشناسی را بنیان گذارند و با خوانش هزاران متن تاریخی با مضامین متنوع چون سیاست، دین و ادبیات و اساطیر، حقوق، پزشکی، نجوم، ریاضی و همچنین رمزگشایی و خوانش متون سومری پرتو نوری بر آغاز تاریخ تمدن بشر بیافکنند.

به همین دلیل جایگاه کتیبه بیستون در مطالعات تاریخ شرق نزدیک باستان و همچنین تاریخ جهان ممتاز و برجسته است و به تبع آن، چگونگی شناخت و مطالعه و مستندنگاری آن هم اهمیت زیادی می‌یابد. در ابتدا مروری شده بر تلاشهای نخستین اروپاییانی که سعی کردند کتیبه را شناسایی و مستند کنند و پس از آن نگاهی داریم به نخستین مدارک تصویری از این اثر تاریخی و در ادامه قدیمیترین عکس این یادمان که توسط یک ایرانی گرفته شده معرفی شده است که نه تنها از لحاظ تاریخی و باستانشناسی حائز اهمیت است، بلکه چگونگی نگاه ایرانیان به تاریخ باستانی و هویت تاریخی خود در نیمه دوم قرن نوزدهم را نشان می‌دهد.

جهانگردان، کاشفان و کتیبه بیستون

قرن شانزدهم و زمانی که صفویان در ایران حکومت داشتند، نقطه عطفی بود در سفرهای غربیان به ایران و شکوفایی سفرنامه‌نویسی. در همین زمان است که مسافران اروپایی نخستین توصیفات از کتیبه داریوش را ثبت می‌کنند که غالباً به دلیل دور از دسترس بودن و ابهام در هویت آفریننده اثر، نخستین گزارش‌ها از صحت و دقت لازم برخوردار نیست. در ۱۵۹۸ میلادی «آبل پینسون» فرانسوی به همراه رابرت

شرلی دیپلمات بریتانیایی شبی را در کنار کوه بیستون به سر برد و نقش مرد درون دایره بالدار نگاره‌های بیستون را نگاره مسیح و سنگ نوشته‌ها را یونانی دانست. او که در نیمه دوم قرن هفدهم میلادی در ایران سیر و سیاحت می‌کرد از نقوش برجسته بیستون توصیف دقیقی کرده است. بعد از او حدود سال ۱۷۳۴ «اوتر» تصاویر بیستون را توصیف کرد و سپس بعد از ۶۰ سال «الویر» و «گاردان» و سایرین در این زمینه اظهار نظرهایی کردند. به دید «گاردان» پیکره داریوش و شاهان دروغین مسیح و حواریون او بودند.

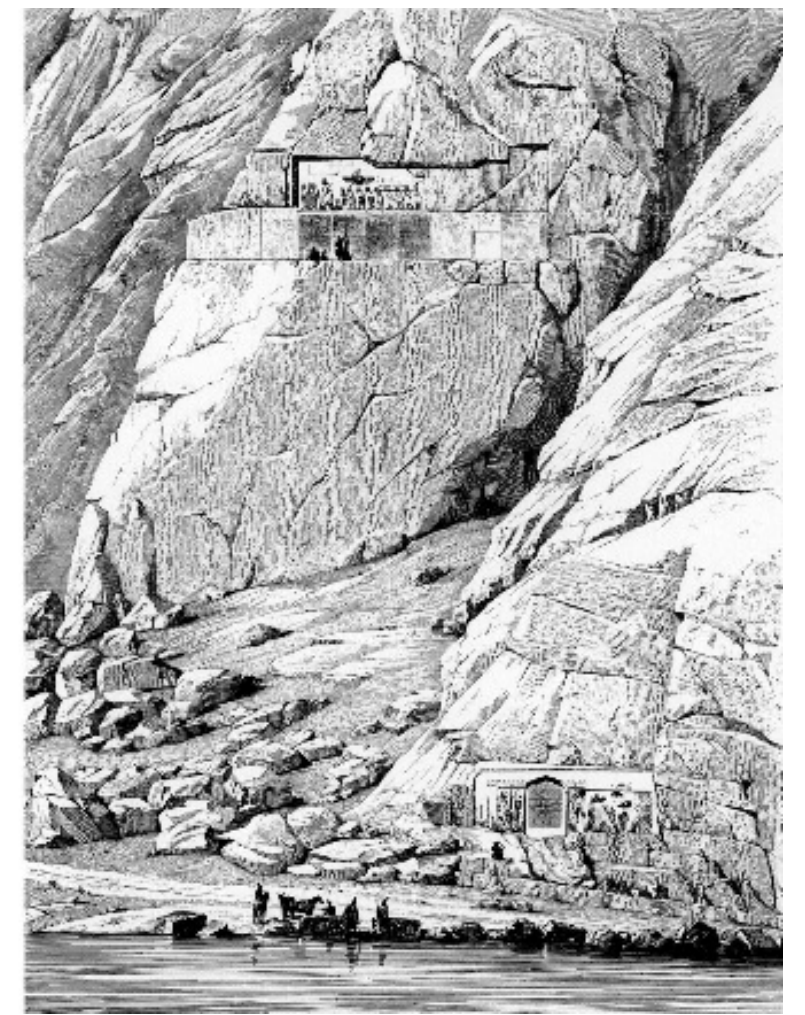
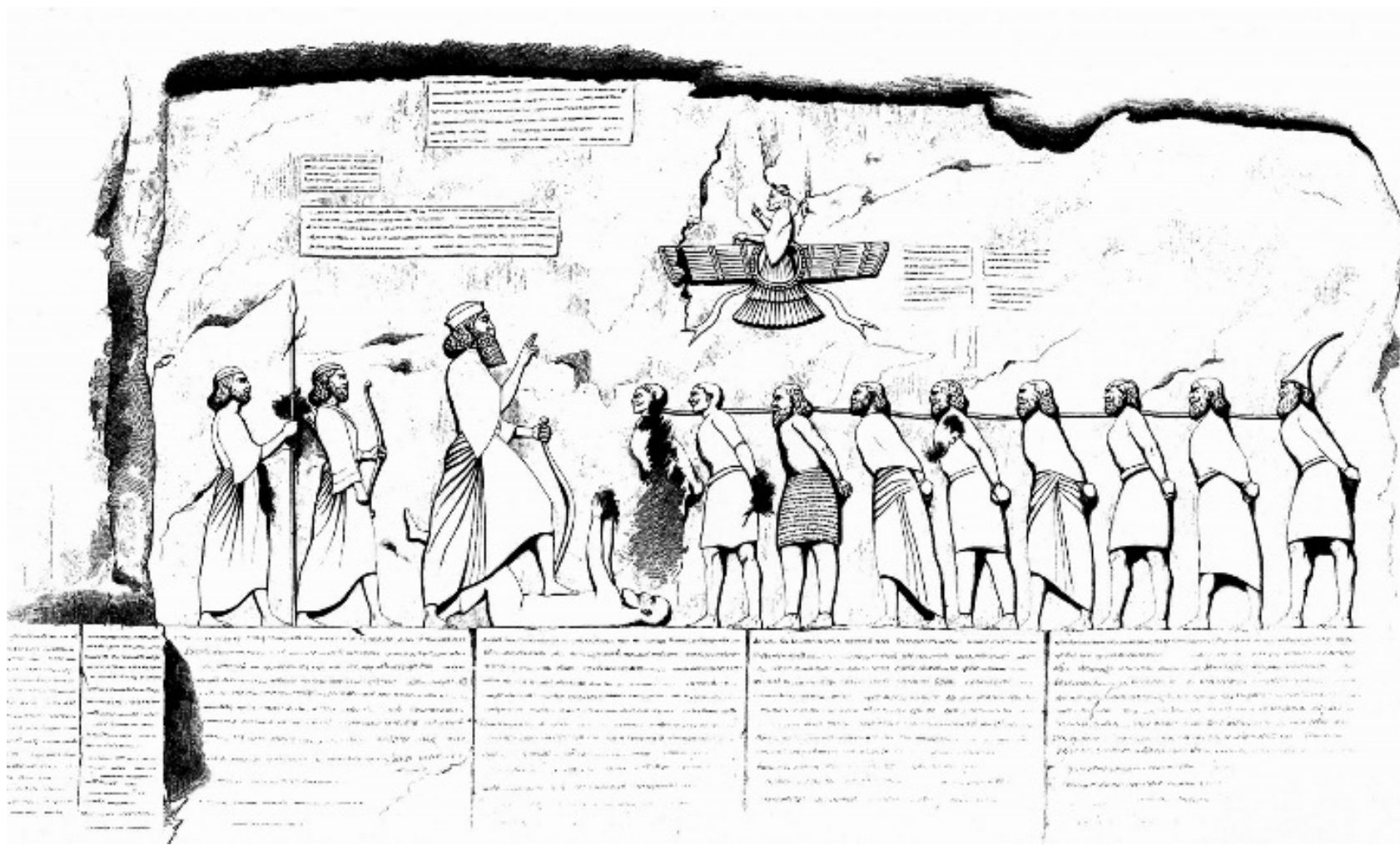
نخستین طرح و نقاشی از کتیبه بیستون

در سال ۱۸۱۸ «سر رابرت کریپورتر» کوشش کرد تا خود را به کتیبه و نقش برجسته‌های بیستون برساند و موفق شد تا نیمه مسیر را صعود کند و اولین تصویر از نقوش را طراحی کند. به نظر او پیکره‌ها، نقش ده اسباط یهودی و شاه آشوری شلمانصر بود.

■ طرح آبرنگ کریپورتر از نقوش کتیبه بیستون

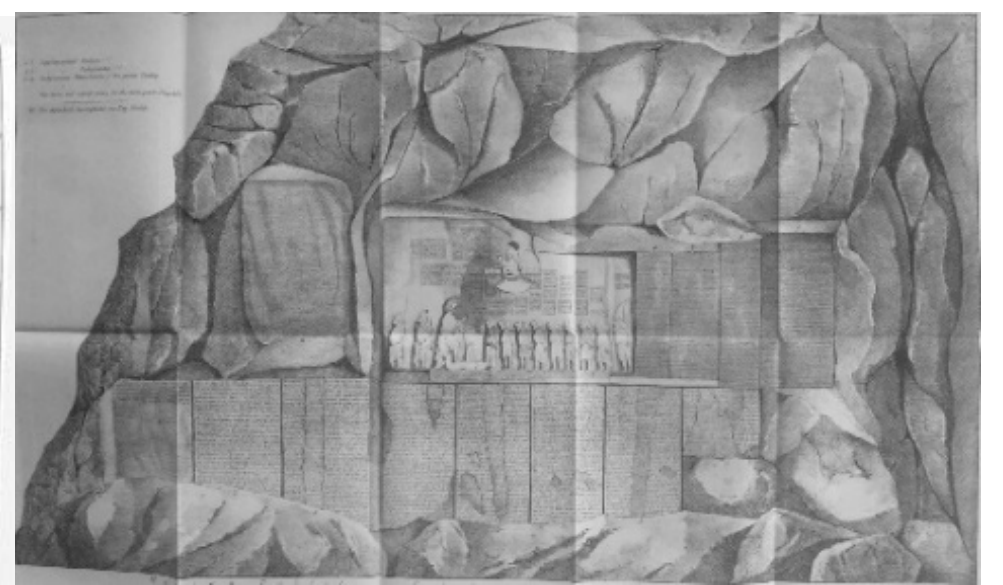
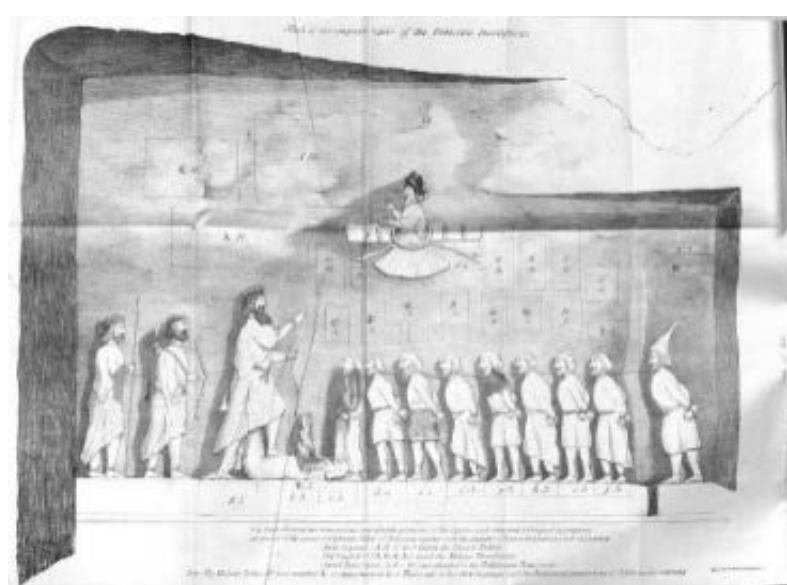
بازدید اوژن فلاندن و پاسکال کست از محوطه بیستون و نقش برجسته‌های آن
«اوژن فلاندن» نقاش و شرق شناس و «پاسکال کست» معمار فرانسوی در سال ۱۸۴۰ میلادی به سفارش فرهنگستان هنرهای زیبای فرانسه برای تهیه گزارش‌ها و تصویرهایی از آثار باستانی به ایران آمدند و طرح‌هایی از کتیبه بیستون برداشتند.

■ طراحی اوژن فلاندن و پاسکال کست از کتیبه بیستون

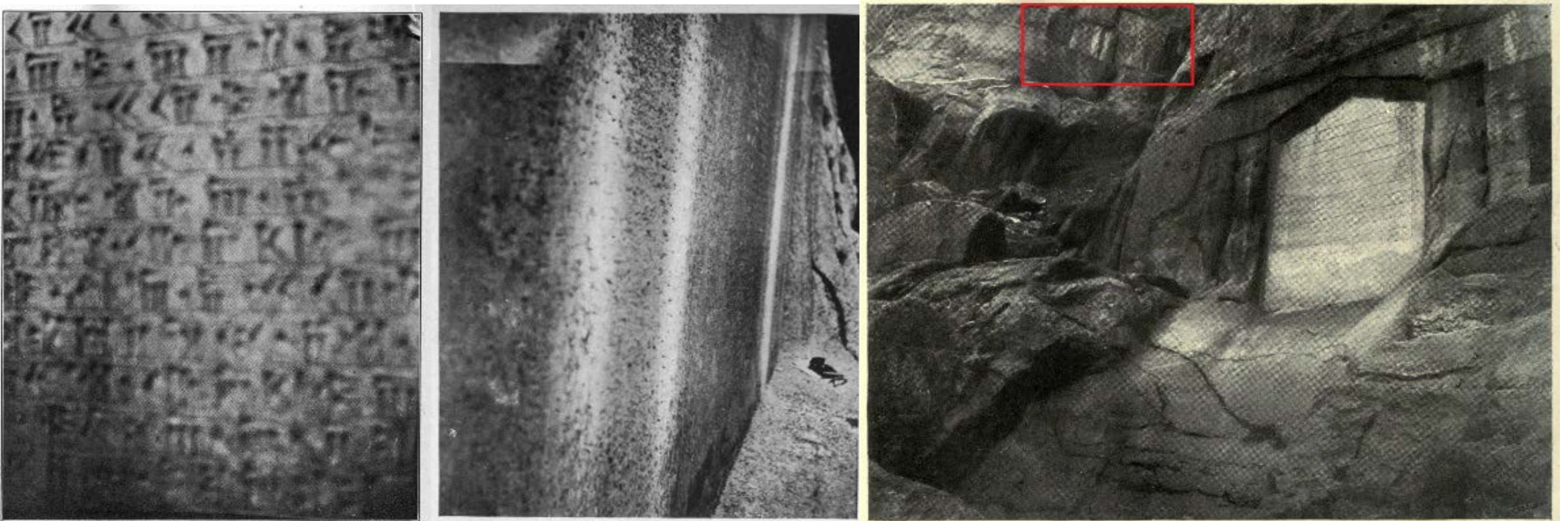
سر هنری کرسویک راولینسون راز کتیبه بیستون را می‌گشاید

«سر هنری کرسویک راولینسون» نظامی، سیاستمدار و شرقشناس بریتانیایی بود که در میانه سال‌های ۱۸۳۵ تا ۱۸۳۹ به عنوان مشاور نظامی برای سازماندهی ارتش ایران در کرمانشاه زندگی می‌کرد. در این زمان بود که توجه او به کتیبه و نقش برجسته داریوش در بیستون جلب شد. او با کوششی شگرف و در طی زمانی نزدیک به هفت سال با به خطر انداختن زندگی خود از سه روایت فارسی باستان، ایلامی و اکدی کتیبه رونوشت دقیقی تهیه کرد و با رمزگشایی روایت فارسی باستان ترجمه آن را در سال ۱۸۴۷ میلادی منتشر کرد.

■ طراحی راولینسون از کتیبه بیستون

نخستین عکس شناخته شده بیستون به کوشش آبراهام والنن و ویلیامز جکسون در سپتامبر سال ۱۹۰۳ میلادی آبراهام والنن و ویلیامز جکسون پژوهشگر آمریکایی نخستین عکس‌های شناخته شده از کتیبه بیستون را ثبت کرد.

■ عکس‌های ثبت شده توسط جکسون

تا مدت‌ها تصور می‌شد عکس‌های جکسون قدیمی‌ترین تصاویر عکاسی شده کتیبه بیستون بوده‌اند، اما در واقع عکسی از بیستون موجود است که ۳۳ سال کهنه‌تر است و در میان هزاران عکس سلطنتی خاندان قاجار برای سال‌ها از دید پژوهشگران دور بوده است. پدیدآور این عکس «آقا رضاخان اقبال السلطنه» مشهور به عکاس‌باشی است. تاریخ عکس‌برداری ۱۲۸۷ قمری است و در حاشیه عکس یادداشتی دیده می‌شود که آقا رضا با دستخط خود نوشته است.

■ عکس آقا رضا عکاس‌باشی از کتیبه بیستون

کتیبه بیستون از دیرباز در معرض آسیب‌های فیزیکی متعددی بوده است. ویژگی‌های آب و هوایی منطقه بیستون و زمستان‌های سرد و تابستان‌های گرم، یخ‌زدگی و تغییرات درجه حرارت و به ویژه جریان آب بر روی نسخه‌های فارسی باستان و ایلامی کتیبه قابل ملاحظه است و موجب محو بخشی از نوشته‌ها شده است. دامنه و میزان گسترش این آسیب‌ها از زمانی که این کتیبه همواره دغدغه پژوهشگران بوده است.

با توجه به اینکه عکس آقا رضا از کتیبه بیستون قدیمی‌ترین سند تصویری این اثر گرانبهای تاریخی است، با بررسی دقیق این اثر می‌توان به شکلی مستندتر نسبت به فرسایش و آسیب‌های طبیعی و غیرطبیعی وارده به آن در طی این دوره زمانی اظهار نظر کرد. از سویی دیگر، حاشیه نویسی این عکس مدرک روشنی است از میزان آگاهی نخبگان و اشراف قاجار از تاریخ باستانی تازه معرفی شده ایران و گواهی است از دوران تحول و گذار به هویت تاریخی تازه‌ای که در کنار تاریخ سنتی و روایت ملی از شاهان باستانی ایران متولد شده است.

آقا رضا عکاسباشی در سال ۱۸۴۳ میلادی متولد شد و متأسفانه از شهر و تاریخ دقیق تولد او بی‌اطلاعیم. خاندان او از دیرباز در خدمت شاهان قاجار بودند و همین موجب شد تا او از کودکی به خدمتگزاری دربار قاجار در آید و در بزرگسالی به عنوان ملازم مخصوص شاه، آجودان او و در نهایت به دلیل علاقه فراوان شاه به فن عکاسی به لقب عکاسباشی مفتخر گردد. او عکاسی را نزد «فرانسیس کارل‌هیان» فرانسوی آموخت و در بسیاری از سفرها همراه شاه بود. ره‌آورد این همراهی ثبت تعداد زیادی سند تصویری با ارزش از آثار و اماکن تاریخی، مناظر و اشخاص و زیست اجتماعی ایرانیان است که امروز دگرگون شده یا اثری از آن بر جای نمانده است. فعالیت‌ها و جایگاه آقا رضا به عکاسی محدود نماند و در طول حیات خویش مسئولیت‌هایی نظیر «اداره کل توپ‌های ممالک محروسه» و «وزیر قورخانه» را تجربه کرد. آقا رضا در سن ۴۸ سالگی در باغ شخصی خود در آجودانیه شمیران به مرگی مشکوک درگذشت.